

Del mestre Eckhart al mestre Awa: Eugen Herrigel entre la mística i el zen

Després de l'enfrontament militar entre Alemanya i el Japó llavors de la Gran Guerra, durant els anys vint es va reprendre l'intercanvi acadèmic entre tots dos països. Aquell nou acostament intel·lectual propiciaria l'aliança militar estratègica dels anys trenta que desembocaria en l'entesa Berlín-Tòquio de la Segona Guerra Mundial. Els anys vint i trenta del segle xx, doncs, estan marcats per una atracció mútua entre els intel·lectuals alemanys i japonesos.

És en aquest context que cal situar l'interès d'Eugen Herrigel pel Japó i l'èxit del seu llibre *El zen en l'art del tir amb arc*, publicat l'any 1948 com a ampliació del breu assaig *L'art cavalleresc del tir amb arc*, editat abans de la guerra. La bona acollida de l'obra a Alemanya, on ja s'ha reimprès prop de cinquanta vegades, va afavorir que fos traduïda ràpidament a diverses llengües. El llibre va ser llegit amb entusiasme per unes societats occidentals

fascinades per l'Orient i desitjoses d'apropar-se a una espiritualitat idealitzada, sovint amb ganes d'experimentar un desvetllament personal. Gràcies a la seva enorme difusió, aquesta obra va canviar per sempre la visió occidental del zen.

La traducció del llibre al japonès l'any 1956 també va ser rebuda amb molt d'interès per la societat nipona, que s'hi veia reflectida en termes afalagadors. L'obra es podia llegir com una contribució estrangera al *nihonjinron*, un gènere que teoritza les particularitats d'aquest poble. De fet, s'afirma que l'àmplia difusió del llibre de Herrigel va alterar la percepció que els japonesos mateixos tenen del lloc que el zen ocupa en la seva cultura.

L'èxit de la versió anglesa va donar peu, en aquell idioma, a un gavadal de llibres amb títols semblants, tot i que no sempre pretenien explorar el vincle entre el zen i altres disciplines. Un dels més coneguts és *El zen en l'art d'escriure* de Ray Bradbury, però la llista sembla inacabable: *El zen en l'art de la cerimònia del te*, *en l'art de l'arranjament floral*, *en l'art d'escalar muntanyes*, *en l'art del surf de vela* o fins i tot *en l'art de les fake news*, per citar-ne només uns quants.

Malgrat que la seva enorme popularitat fa d'*El zen en l'art del tir amb arc* un clàssic de l'espirituali-

tat oriental, durant els últims anys aquesta obra ha estat objecte de crítiques severes. Segons els seus detractors, Herrigel hi ofereix una imatge esbiaixada del zen que generalitza les seves vivències personals amb un mestre arquer excèntric des d'una visió entusiasta i acrítica de la cultura japonesa. Des d'aquest punt de vista, l'obra contribuiria a difondre el contrast tòpic entre un Occident racionalista, avesat a la reflexió lògica i abstracta, i un Orient intuïtiu que s'expressaria en termes misteriosos i al·legòrics. L'esforç de Herrigel desembocaria així en una reducció del zen a les categories del cristianisme alemany que impregnaven el pensament de l'autor.

Per a comprendre com sorgeix aquest llibre i valorar la justesa d'aquestes acusacions, cal esbossar primer el bagatge cultural d'Eugen Herrigel i la trajectòria del seu mestre Awa Kenzō.

Eugen Herrigel (1884-1955) va estudiar teologia evangèlica i filosofia a la Universitat de Heidelberg. Als anys vint va conèixer el budisme zen gràcies a diversos intel·lectuals japonesos que feien estada a Heidelberg, sobretot Kita Reikichi i Ōhazama Shūsei. Kita fou el primer que va fer

notar a Herrigel algunes afinitats entre el zen i el pensament del teòleg medieval Eckhart. Quant al segon, Herrigel va participar en l'edició, juntament amb August Faust, d'una obra d'Ōhazama titulada *Zen: el budisme vivent del Japó*, la primera antologia de textos zen en llengua alemanya.

Desitjós de conèixer de primera mà el budisme zen, Herrigel feu una estada de cinc anys al Japó. Durant aquest temps va ser professor de filosofia alemanya a la Universitat Imperial de Tōhoku, a la ciutat de Sendai. Aquells anys refermarien la seva fascinació pel Japó: Herrigel estava convençut de les afinitats entre el poble alemany i el nipó i es declarava admirador dels samurais, el seu esperit de sacrifici i la seva valentia davant la mort.

A la primavera del 1926 va començar a rebre classes del mestre arquer Awa Kenzō per recomanació de Komachiya Sōzō, professor de dret a la mateixa universitat. Durant les classes, Komachiya feia d'intèrpret, ja que Herrigel tenia uns coneixements molt rudimentaris de la llengua japonesa. Sobre la base dels escrits de Daisetsu Suzuki, Herrigel va interpretar que aquestes ensenyances eren una via de coneixement del zen, una variant del budisme que fins al segle XIX havia estat reservada a monjos i sacerdots i que de mica en mica es

començava a obrir a la societat en general, també a fora del Japó.

Daisetsu Suzuki (1870-1966) era un dels practicants del zen que va contribuir a difondre'l a Occident com a traductor, conferenciant i professor, convençut com estava de la seva centralitat en la cultura japonesa. A més, Suzuki era un ferm defensor del diàleg entre religions, que considerava diferents expressions d'una única realitat espiritual i, com Kita i Herrigel abans que ell, va reflexionar al voltant de les semblances entre la mística d'Eckhart i el zen, que l'any 1957 va plasmar al volum *El misticisme cristià i búdic*.

Després de la seva estada al Japó, Herrigel va tornar a Alemanya l'any 1929 i fou nomenat professor a la Universitat d'Erlangen. Nou anys després ingressà al Partit Nacionalsocialista, una decisió que l'ajudà a ascendir professionalment primer com a cap del departament de filosofia, després com a vicerector i finalment com a rector de la universitat. Acabada la guerra, les autoritats militars nord-americanes el van destituir. La cambra arbitral encarregada de jutjar el seu grau d'implicació amb el nazisme va considerar que Herrigel no havia estat un nacionalsocialista actiu, sinó que simplement s'havia beneficiat passivament de la pertinença al

partit —un dictamen que potser caldria matisar tenint en compte els títols d'alguns assaigs seus de l'època, com ara «Nacionalsocialisme i filosofia» o «La tasca de la filosofia al nou Reich». Més endavant seria rehabilitat, però no tornaria a la docència ni ostentaria més responsabilitats universitàries.

Com hem apuntat fa un moment, l'interès de Herzigel pel zen va néixer en el marc d'un seminari sobre el mestre Eckhart, un teòleg alemany i monjo dominic que va viure a cavall dels segles XIII i XIV i que recomanava certes pràctiques properes a la mística cristiana per a salvar l'abisme que separa Déu dels homes.

En el pensament d'aquest monjo, per damunt del Déu de la Trinitat hi havia una Divinitat superior, un Déu «superdiví» unitari, mancat d'atributs i inefable, que el Mestre descriu en termes neoplatònics reminiscents de Pseudo-Dionís i propers a la teologia negativa, que considera impossible dir com és Déu i es limita a descriure'l dient com no és. La distància entre la Divinitat i l'home, doncs, seria insalvable si no fos perquè el diví és sempre present en el «fons de l'ànima», el qual no és creat sinó etern.

Per tal de conèixer Déu en lloc de limitar-se a creure-hi, hom ha de reconèixer el diví dins seu, un acte que Eckhart anomena «naixement de Déu dins l'ànima». Per a preparar aquest «naixement de Déu» no fa falta mortificar-se, fer penitència ni viure en la pobresa, sinó practicar el despreniment (*abgescheidenheit*), és a dir, alliberar-se del món exterior i d'un mateix, abandonant tots els desigs, les esperances i els propòsits. Qui ho aconsegueix assoleix la *gelâzenheit*, la serenor de qui ho ha deixat anar tot, i pot reconèixer la Divinitat dins seu.

Les tesis del monjo dominic tingueren un ampli ressò, però eren alhora molt controvertides i finalment fou acusat d'heretgia. El sant pare prohibí la difusió d'algunes de les seves obres perquè contenien passatges «erronis o herètics», sense arribar a condemnar Eckhart com a heretge. Malgrat aquesta censura, les seves ensenyances continuaren gaudint de popularitat més enllà de l'edat mitjana i tot. De fet, al segle XIX es revifà l'interès en el Mestre, que els romàntics i idealistes veien com un «místic germànic» oposat a l'Església romana i precursor de la filosofia alemanya. Aquesta visió també faria el dominic molt atractiu a ulls de pensadors nazis com Alfred Rosenberg, un dels principals ideòlegs del Partit Nacionalsocialista, o August Faust, edi-

tor amb Herrigel del llibre sobre el budisme zen que hem esmentat més amunt.

Herrigel admet al principi del llibre que el que el va dur al zen va ser, en primer lloc, un viu interès per la mística europea, i encara que no parli directament del mestre Eckhart, els punts de contacte són evidents i es palesen en el vocabulari amb què el filòsof descriu el zen, que arriba a equiparar amb la mística. Així, Herrigel parla del zen amb conceptes estretament vinculats amb el cristianisme alemany com ara *vida benaurada*, *veritat omnicomprendiva*, *fe salvadora*, *guiar les ànimes*, *comunicar l'esperit*, *presència d'esperit* o *estat primigeni*, que en alemany es diu *urstand* i remet a l'estat d'innocència en què es trobaven Adam i Eva al jardí de l'Edèn. A més d'aquestes nocions cristianes, Herrigel manlleva algunes idees clau directament d'Eckhart, sobretot la *serenor* i el *despreniment*, però també termes com *fons de l'ànima*, *Déu superdiví*, *absència de manera* o *fonament sense fons*.

Ja hem vist doncs amb quin bagatge s'acosta Herrigel al budisme zen. Abans d'examinar la figura d'Awa Kenzō, el seu mestre en el tir amb arc, cal situar els orígens d'aquesta art marcial en el perío-

de Edo (1603-1867), una època en què el Japó va conèixer, sota el shōgunat Tokugawa, l'època de pau més llarga de la seva història, afavorida en bona mesura per una forta política aïllacionista. Al llarg d'aquests dos segles i mig, les tècniques de combat que s'havien perfeccionat durant el període anterior de guerres intestines es van continuar desenvolupant com a arts marciais. Aquestes noves arts es cultivaven en escoles de samurais però també en temples búdics. El gran nombre d'escoles va donar peu a una multitud d'estils diferents, en què les pràctiques de combat esdevingueren més estètiques i cerimonials, incorporant de manera més o menys eclèctica elements de les tradicions confuciana i búdica.

En el cas del tir amb arc cal subratllar que el període Edo coincidí amb l'expansió progressiva de les armes de foc d'ençà que els portuguesos havien introduït l'arcabús a mitjan segle XVI. Així, a mesura que el tir amb arc anava perdent importància com a tècnica de combat, esdevenia alhora una art marcial més, dotada de contingut espiritual procedent sobretot del budisme shingon, més que no pas del zen.

Awa Kenzō (1880-1939), el mestre de Herrigel, s'inicià en el tir amb arc de la mà de dos mestres

que pertanyien a llinatges d'arquers especialitzats en el tir cerimonial i amb una forta influència búdica. El talent d'Awa pel tir amb arc li permeté d'assolir el grau màxim en aquesta disciplina amb només vint-i-un anys i establir-se l'any 1909 com a mestre arquer a Sendai. Amb el pas del temps Awa desenvoluparia una visió particular del tir amb arc, fruit de reflexions personals però especialment d'una experiència espiritual que l'havia fet sentir en «comunió amb l'univers». Aquest nou estil de tir treia importància a la capacitat tècnica i subratllava el valor espiritual de l'exercici.

Awa començà a fer classes a Herrigel quan tot just donava forma al *daishadōkyō*, la 'gran ensenyança del camí del tir' que Herrigel confondria amb l'essència del zen. És cert que Awa manllevava alguns conceptes d'aquesta forma de budisme, però també ho és que ho feia de manera molt particular i que mai no havia rebut instrucció per part de cap mestre zen.

Els crítics de Herrigel s'han centrat sobretot en la idiosincràsia del mestre i el deixeble, que hauria donat lloc a una visió força esbiaixada del zen i la seva relació amb el tir amb arc. L'estudiós Yamada Shōji, a més, considera que el pensament de Herrigel estava condicionat per alguns problemes

de comprensió amb Awa, atès que ni aquest sabia alemany ni aquell parlava japonès. De fet, es remet a alguns escrits de l'intendent Komachiya en què admet que sovint no entenia les explicacions críptiques d'Awa.

Segons Herrigel, un dels elements fonamentals de la «Gran Ensenyança» és que no és un mateix que dispara, sinó que *es dispara* de manera impersonal, sense propòsit ni voluntat. Aquesta interpretació ha estat fortament criticada per Yamada, que qualifica aquest «es» impersonal de malentès. Per justificar-ho, addueix que cap dels altres deixebles d'Awa va aprendre aquesta ensenyança, que segons Herrigel és tan rellevant.

En canvi, Victor Sōgen Hori contradiu Yamada i afirma que aquesta impersonalitat entronca de manera coherent amb el concepte de *mui* o 'inacció', tan important per al confucianisme, el taoisme, el budisme i finalment el zen, que interpreta el *mui* no tant com a absència d'acció sinó més aviat com a acció natural, espontània o no intencional. De fet, Hori sosté que és habitual expressar el concepte zen de *shako* —que hom ha definit com a experiència directa de la natura del Buda— mitjançant el pronom indefinit japonès *sore*. Aquesta paraula hauria estat traduïda a Herrigel amb el pronom

alemany *es*, que sovint fa la funció de subjecte en les oracions que en català serien el·líptiques. És pensant en això i en el concepte zen del *mui* que en aquesta traducció ens hem decantat per oracions impersonals marcades pel pronom reflexiu *es*: *es dispara, s'espera*, etcètera.

El debat està servit, però més enllà de totes les controvèrsies és clar que *El zen en l'art del tir amb arc* és fruit d'un encontre excepcional entre dues personalitats molt diferents, cadascuna amb el seu bagatge i la seva tradició. Per a apreciar-lo en la seva justa mesura, convé doncs considerar aquest llibre no pas un manual de tir que ens acostarà a l'essència autèntica del budisme zen, sinó llegir-lo simplement com el que és: un testimoni personal d'unes vivències espiritualment transformadores.

JOAN FERRARONS I LLAGOSTERA